

CORELAȚIA PRINCIPIULUI DREPTULUI LA APĂRARE CU ALTE PRINCIPII ALE PROCESULUI PENAL

Sergiu SOCEVOI,

*doctorand, asistent universitar al Catedrei „Drept public și securitatea frontierei” a Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI,
absolvent al cursurilor de formare inițială a candidaților la funcția de judecător din cadrul Institutului Național al Justiției*

Victor CIMBIR,

master în drept, absolvent al cursurilor de formare inițială a candidaților la funcția de procuror din cadrul Institutului Național al Justiției

În abordarea noțiunii de sistem al principiilor fundamentale ale legii procesual-penale trebuie avute în vedere două aspecte: pe de o parte, cunoașterea elementelor componente ale acestuia și, pe de altă parte, interdependența dintre aceste principii în realizarea scopului procesului penal. Fiecare principiu al procesului penal reprezintă o regulă generală, care permite realizarea celorlalte principii.

Dreptul la apărare, ca principiu al procesului penal, are legătură cu alte principii, care, la rândul lor, asigură posibilitatea asigurării dreptului la apărare și la un proces echitabil, în general. Nici un principiu al procesului penal nu este superior sau inferior, fiecare având o importanță de sine-stătătoare.

Principiul vizat are tangență cu astfel de principii ale procesului penal, precum: legalitatea, prezumția nevinovăției, egalitatea în fața legilor, respectării drepturilor, libertăților și demnității umane, accesul liber la justiție, libertatea de mărturisire împotriva sa, dreptul de a nu fi urmărit, judecat și pedepsit de mai multe ori, asigurarea drepturilor victimei în urma infracțiunilor de serviciu și erorilor judiciare, cât și principiul contradictorialității în procesul penal [4].

Garanțiile procesual-penale formate inclusiv din principii reprezintă mijloace care permit exercitarea efectivă, reală și consecutivă a tuturor drepturilor procesuale, în conformitate cu interesele legitime ale fiecărui subiect și ale îndeplinirii justiției în procesul penal pe o bază legală.

Formularea acestui principiu în codul de procedură penală al Republicii Moldova ca „asigurarea dreptului la apărare” diferă după conținut de situația „dreptului de apărare”, fiind binevenită o modificare în acest sens. Această formulare, însă, nu redu-

ce totalitatea formelor de exercitare a dreptului de apărare doar la prezența unui avocat. În art. 17 este prescrisă obligația organului de urmărire penală și a instanței de judecată de a asigura participanților la procesul penal deplină exercitare a drepturilor lor procesuale în condițiile prevăzute de legea procesuală. În Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție [3] din 24.10.2010 nr. 11 „Cu privire la practica aplicării legilor pentru asigurarea dreptului la apărare a bănuțului, învinuțului și inculpatului în procedura penală” în pct. 11 stabilește criteriile când interesele justiției cer prezența avocatului:

✓ complexitatea cazului – cu cât mai complicat este cazul, cu atât mai necesară este acordarea asistenței obligatorii a avocatului;

✓ capacitatea bănuțului, învinuțului, inculpatului de a se apăra singur – urmează să fie luate cunoștințele și deprinderile fiecărei persoane în parte;

✓ gravitatea faptei, de a cărei săvârșire persoana este bănuțată sau învinuțată, și de sancțiunea prevăzută de lege pentru săvârșirea ei.

În conformitate cu conținutul art. 17 din Codul de procedură penală ce susține valoarea de principiu a obligației pozitive a statului de a asigura dreptul la apărare, pe tot cursul procesului penal, părților (bănuțului, învinuțului, inculpatului, părții vătămate, părții civile, părții civilmente responsabile și martorului) de a fi asistate sau, după caz, reprezentate de un apărător ales sau în caz de necesitate, numit din oficiu și remunerat din bugetul de stat [2].

De asemenea, în art. 16 din Codul de procedură penală prevede că în desfășurarea procesului penal se utilizează limba de stat, iar persoana care nu posedă sau nu vorbește limba de stat are dreptul să ia cunoștință de toate actele și materialele dosa-

rului, să vorbească în fața organului de urmărire penală și în instanța de judecată prin interpret [2]. Accele procedurale ale organului de urmărire penală și cele ale instanței de judecată se înmânează bănuțului, învinutului, inculpatului, fiind traduse în limba lui maternă sau în limba pe care acesta o cunoaște.

Principiul asigurării dreptului la apărare, potrivit art. 17 Cod de procedură penală, stipulează că:

(1) În tot cursul procesului penal, părțile (bănuțul, învinutului, inculpatul, partea vătămată, partea civilă, partea civilmente responsabilă) au dreptul să fie asistate sau, după caz, reprezentate de un apărător ales sau de un avocat care acordă asistență juridică garantată de stat.

(2) Organul de urmărire penală și instanța judecătorească sunt obligate să asigure participanților la procesul penal deplina exercitare a drepturilor lor procesuale, în condițiile prezentului cod.

(3) Organul de urmărire penală și instanța sunt obligate să asigure bănuțului, învinutului, inculpatului dreptul la asistență juridică calificată din partea unui apărător ales de el sau a unui avocat care acordă asistență juridică garantată de stat, independent de aceste organe.

(4) La audierea părții vătămate și a martorului, organul de urmărire penală nu este în drept să interzică prezența avocatului invitat de persoana audiată în calitate de reprezentant.

(5) În cazul în care bănuțul, învinutului, inculpatul nu au mijloace de a plăti apărătorul, ei sunt asistați gratuit de către un avocat care acordă asistență juridică garantată de stat [2].

În abordarea noțiunii de sistem al principiilor fundamentale ale legii procesual-penale trebuie avute în vedere două aspecte: pe de o parte, cunoașterea elementelor componente ale acestuia și, pe de altă parte, interdependența dintre aceste principii în realizarea scopului procesului penal. Principiile au o relație interdependentă, corelate unele cu altele și privite sistemic, iar nerespectarea chiar a unui singur principiu are efecte nefaste asupra celorlalte principii, subminând garanțiile unui proces penal echitabil [5].

Fiecare principiu al procesului penal reprezintă o regulă generală, care permite realizarea celorlalte principii. Principiile în cadrul sistemului se deosebesc prin faptul că nu se află pe poziții contrare, între ele existând o completare reciprocă.

Dreptul la apărare, ca principiu al procesului penal, are legătură cu alte principii, care, la rândul lor, asigură posibilitatea asigurării dreptului la apărare și la un proces echitabil, în general.

Principiul vizat are tangență cu astfel de principii ale procesului penal, precum: legalitatea, prezumția nevinovăției, egalitatea în fața legilor, respectării drepturilor, libertăților și demnității umane, accesul liber la justiție, limba în care se desfășoară procesul penal și dreptul la interpret, libertatea de mărturisire împotriva sa, dreptul de a nu fi urmărit, judecat și pedepsit de mai multe ori, asigurarea drepturilor victimei în urma infracțiunilor de serviciu și erorilor judiciare, cât și principiul contradictorialității în procesul penal.

Principiul legalității. Legalitatea procesului penal este principiul fundamental potrivit căruia desfășurarea întregului proces penal are loc potrivit dispozițiilor prevăzute de lege. Realizarea scopurilor procesului judiciar penal este posibilă doar în condițiile executării stricte și fără de echivoc a prevederilor legii procesuale penale.

Din cadrul principiului legalității procesului rezultă următoarele cerințe [4]:

a) activitatea procesuală penală se desfășoară numai de către organele judiciare prevăzute de lege, în componența și în limitele de competență precizate de ea, iar normele juridice procesuale penale care reglementează organizarea și funcționarea organelor judiciare, sunt norme imperative;

b) procedura de urmărire penală și de judecată are loc numai în condițiile și cu formele prevăzute de lege;

c) în desfășurarea activității procesuale penale, organele judiciare trebuie să respecte și să asigure exercițiul drepturilor procesuale ale părților pentru soluționarea corectă a cauzelor penale.

Aplicarea de către organele competente de drept a prevederilor contrare Constituției, Codului procesual penal, tratatelor internaționale sau a principiilor unanim recunoscute afectează grav legalitatea procesului penal, inclusiv dreptul la apărare, urmând a fi despăgubite bănesc din partea statului.

Mecanismul realizării principiului dreptului la apărare necesită fixare normativă și executare ireproșabilă a elementelor dreptului la apărare: prezența apărătorului sau reprezentatului legal la toate fazele procesului penal, oferirea de condiții egale părții apărării în lumina legislației naționale și celei internaționale, în special, a prevederilor Curții Europene a Drepturilor Omului de la Strasbourg, cât și oferirea realizării apărării prin orice mijloace și metode legale.

Subliniem faptul că dreptul la apărare e limitat totodată de principiul legalității, deoarece doar o apărare prin metode și mijloace legale este admisă

de lege.

Prezumția nevinovăției și corelația acesteia cu dreptul la apărare se desprinde chiar din prevederile art. 21 al Constituției RM [1], ce stipulează că „orice persoană acuzată de un delict este prezumată nevinovată până când vinovăția sa va fi dovedită în mod legal, în cursul unui proces judiciar public, în cadrul căruia i s-au asigurat toate garanțiile necesare apărării sale”.

Prezumția de nevinovăție este o entitate, o prevedere obiectivă, a reprezentanților organelor de resort care realizează actul de reținere în situația temeiurilor prevăzute de legea procesual penală și care, în momentul reținerii, au o bănuială rezonabilă în prezența vinovăției celui bănuit. Această prevedere acționează pe durata întregului termen al urmăririi penale și judecării cauzei până la momentul când hotărârea judecătorească devine definitivă, iar rolul apărării este de a face ca această prezumție să nu fie combătută.

Totuși, prezumția nevinovăției este limitată în cazul în care inculpatul încheie acordul de recunoaștere a vinovăției, acord încheiat doar în prezența apărătorului ales sau numit și cu explicarea tuturor consecințelor juridice.

Principiul egalității în fața legilor presupune că toate persoanele sunt egale în fața legii, a instanței de judecată, a organului de urmărire penală, fără deosebire de sex, rasă, culoare, limbă, religie, avere, origine națională sau socială. Corelat cu principiul dreptului la apărare, aceasta presupune acordarea de aceleași facilități în exercitarea apărării fără nici o discriminare și fără a facilita o anumită categorie de cetățeni, adică conținutul dreptului la apărare este stabil pentru toți, cu unele excepții pentru unele categorii de cetățeni precum: președintele, deputații, judecătorii și membrii ambasadelor țărilor străine.

Principiul respectării drepturilor, libertăților și demnității umane, îmbinat cu dreptul la apărare. Acestuia îi corespunde faptul că orice persoană este în drept să-și apere prin orice mijloc neinterzis de lege drepturile, libertățile și demnitatea umană, lezate sau limitate nelegitim în cursul procesului penal, iar prejudiciul cauzat drepturilor, libertăților și demnității umane în cursul procesului penal se repară în modul stabilit de lege.

Tot aici, menționăm că nimeni nu poate fi supus la tortură sau la tratamente cu cruzime, inumane ori degradante, nimeni nu poate fi deținut în condiții umiltoare, nu poate fi silit să participe la acțiuni procesuale care lezează demnitatea umană, iar sarcina probațiunii neaplicării torturii și a altor

tratamente sau pedepse crude, inumane sau degradante îi revine autorității în a cărei custodie se află persoana privată de libertate.

Principiul limbii în care se desfășoară procesul penal se manifestă în cadrul principiului dreptului la apărare prin faptul că învinuitul care nu cunoaște limba procedurii judiciare, indiferent de cetățenia lui sau de împrejurarea că este locuitor al statului și se oferă în mod gratuit un interpret pentru a se putea apăra prin orice mod permis de lege, inclusiv să ia cunoștință de toate actele și materialele dosarului, să vorbească în fața organului de urmărire penală și în instanța de judecată în limba pe care o cunoaște acuzatul, iar o hotărâre pronunțată fără asigurarea unui interpret duce la desființarea hotărârii [6].

Accesul liber la justiție raportat la dreptul la apărare este caracterizat prin existența unei posibilități reale a persoanei de a-și apăra viața, sănătatea, inviolabilitatea domiciliului etc. prin adresarea (denunțului, plângerii) la organele competente în vederea efectuării controlului pentru depistarea infracțiunii și tragerea la răspundere a persoanelor vinovate. Asigurarea dreptului la apărare este o premisă a tuturor participanților la procesul penal, nu doar posibilitatea înaintării acțiunii sau cererii în instanța de judecată, ci și posibilitatea de a folosi căile de atac prevăzute de lege, fiind consacrat totodată în art. 20 din Constituția RM [1]. O particularitate a apărării este obligația procurorului și organului de urmărire penală de a lua toate măsurile legale pentru cercetarea sub toate aspectele, complet și obiectiv a circumstanțelor cauzei și evitarea unui formalism excesiv pentru exercitarea dreptului la apărare [6].

Principiul libertății de mărturisire împotriva sa, în corelație cu dreptul la apărare, se manifestă prin dreptul de a nu face nici o declarație cu privire la o faptă ce i se atribuie ori învinuire ce i se aduce, fără a i se putea imputa anterior nesinceritatea ca circumstanță agravantă, cât și imunitatea de a depune declarații contra rudelor apropiate atât la urmărirea penală, cât și la faza judecării cauzei.

Motivul recunoașterii dreptului de a tăcea ține în special de protecția acuzatului contra aplicării forței coercitive, abuzive a reprezentanților organelor de drept împotriva sa, acesta nefiind obligat să conlucreze cu partea acuzării, iar tăcerea nu poate genera consecințe negative [6].

Principiul asigurării drepturilor victimei în urma infracțiunilor de serviciu și erorilor judiciare în lumina dreptului la apărare presupune existența unui remediu în cazul în care funcția acuzării, în

timpul urmării penale sau în instanța de judecată, a comis unele abateri sau abuzuri care pot fi depistate doar cu ajutorul unei sesizări, invocări realizate concomitent cu apărarea bănuितului, învinuitului sau inculpatului [7].

Totodată, dacă au fost comise grave încălcări pe parcursul procesului penal privind drepturile învinuitului, atunci instanța îi poate reduce proporțional suferințelor pedeapsa la individualizarea pedepsei aplicate.

Principiul egalității armelor corelat cu principiul dreptului la apărare prevăzut în art. 6 al CEDO și care exprimă ideea că fiecare parte din proces trebuie să aibă șanse egale de a administra și completa materialele cauzei și că nimeni nu trebuie să beneficieze de un avantaj substanțial asupra adversarului său procesual.

Totuși, în practica judiciară națională, procurorul dispune de mult mai largi atribuții în administrarea probelor decât partea apărării, chiar faptul că toate probele se anexează, prin ordonanța organului de urmărire penală sau prin încheierea instanței de judecată la materialele dosarului, iar avocatul și învinuitul și inculpatul dispun de mecanisme modeste la administrarea probelor, având dreptul de a solicita efectuarea unor acțiuni procesuale suplimentare sau de a cere excluderea anumitor probe, ceea ce din start duce la un proces inechitabil [5].

Egalitatea armelor presupune accesul egal al părților la înscrisuri și alte acte procedurale prezente în dosarul penal, cel puțin datorită faptului că ele joacă un rol în formarea opiniei instanței, cu toate că în unele situații accesul la apărare poate fi limitat.

Dacă procesul penal se desfășoară prin avantajarea uneia dintre părțile participante în raport cu cealaltă parte, dreptul pus în discuție în cadrul litigiului este prejudiciat, un proces inechitabil conducând chiar la negarea dreptului [7]. Dreptul la un proces echitabil trebuie să se regăsească pe toată durata derulării procesului penal, ca o totalitate de garanții procedurale acordate persoanelor implicate, fie în calitate de bănuित, învinuit sau inculpat, fie de parte vătămată, parte civilă, responsabilă civilmente sau martor.

Principiul contradictorialității reprezintă principiul cu cele mai strânse legături cu dreptul la apărare, deoarece apărarea apare doar atunci când există o învinuire adusă bănuितului, învinuitului sau inculpatului. În toate fazele procesului penal, părțile au scopuri diametral opuse, partea acuzării, reprezentată de procuror, organul de urmărire penală – de a trage la răspundere penală, și partea apărării,

asigurată de reprezentantul legal sau convențional – de a evita sau atenua răspunderea [7].

Lipsirea inculpatului de dreptul la apărare exclude contradictorialitatea, deoarece anume prin intermediul acesteia, prin polemică, în instanța de judecată, inculpatul se poate apăra, iar avocatul poate apăra persoana reprezentată. Modalitățile de realizare a dreptului la apărare constau în posibilitatea de a contesta poziția oponentului, cât și posibilitatea de a obiecta la fiecare argument al acestuia, a aduce argumente proprii, folosind drepturi procesuale egale cu cele ale oponentului în fața organului capabil a lua hotărârea finală [4].

În ansamblu, urmărirea penală a Republicii Moldova se bazează pe toate principiile procesual-penale, dar care, din păcate, nu sunt implementate suficient pentru a garanta o deplină corectitudine, de aceea, legiuitorul trebuie să îmbunătățească normele ce vizează aceste principii, deoarece încălcând un singur principiu, automat încălci mai multe, inclusiv unul sau mai multe articole ale Curții Europene.

Referințe bibliografice:

1. Constituția Republicii Moldova nr. 1 din 29.07.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 1 din 12.08.1994.
2. Codul de procedură penală al Republicii Moldova nr. 122 din 14.03.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 104-110 din 07.06.2003.
3. Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a RM nr. 11 din 24.12.2010 cu privire la practica aplicării legislației pentru asigurarea dreptului la apărare al bănuितului, învinuitului, inculpatului și condamnatului în procedura penală.
4. Mărgineanu Iu. Principiile justiției penale în Republica Moldova: Exegeză comparativă de drept procesual penal. Chișinău: Monograf, 2006, 128 p.
5. Mărgineanu Iu. Principiile procedurii penale în Republica Moldova. Cercetare comparativă de drept procesual penal: teză de doctor în drept. Chișinău, 2003, 109 p.
6. Rusu L. Principiul contradictorialității în procesul penal – reglementări naționale și de drept comparat. Teză de dr. în drept. Chișinău, 2016, 182 p.
7. Lichii B., Rusu V. Participarea apărătorului în cadrul probatoriului conform legislației procesual-penale a Republicii Moldova. În: Avocatul poporului, Chișinău, nr. 4-6, 2014, p. 9-13.